

EESSÕNA

20. sajandi – äärmuste ajastu – juhatas sisse 1905. aastal Peterburis Verise Pühapäevaga alanud esimene Vene revolutsioon. Revolutsioone kui ühiskonnaelu järske ja põhjalikke muutusi on alati mõistetud erinevalt. Nietzsche näiteks arvas, et revolutsioon on „kohutav ja tarbetu farss”. Marx seevastu kinnitas, et „revolutsioonid on ajaloo vedurid”. Massiline veresaun, mis kaasnes Suure Prantsuse revolutsiooniga, pani juba kaasaegseid mõtisklema ühiskondliku pöörde kõrge hinna üle. Sellest ajast pärineb ka mõttetera, et revolutsioon sööb ära oma lapsed.

Vene impeeriumi liberaalsetes revolutsioonides (1905, veebruar 1917) on kindlasti Lääne-Euroopaga ühiseid jooni. Neid võib võrrelda Läänes juba 16. sajandist alates aset leidnud mullistustega, kus vabariiklased võitlesid aadli ülemvõimu ja monarhia kukutamise eest. Sageli on revolutsioonid olnud sõdade kaaslased. Vene maal oli sotsiaalse purske katalüsaatoriks maailmariigile häbistav lüüasaamine „kääbuselt” Vene-Jaapani sõjas 1904–1905. Samas on ilmne, et palju aastaid varem toimunud Lääne-Euroopa revolutsioonide klassikaliste mudelite alla Vene revolutsioonid ei mahu. Selleks oli Venemaa ajalooline areng Läänest liialt erinev. Industriaalse kapitalismi ajastul oli liberaalne pööre Venemaal lootusetult „hiljaks jäänud”. Nii paradoksaalne kui see ka ei näi, tingis Vene revolutsiooni üheaegselt nii kapitalismi kiire edenemine kui ka selle puudulik areng, mis tekitas omapärase ja mitmekihilise sotsiaalsete vastuolude sasipuntra.

Vene ühiskondliku liikumise eripära oli see, et nn kolmanda seisuse – kodanluse – kõrval tulid oma ambitsioonidega välja töölisele, pahempoolsetele üliõpilastele ja külakogukondlastele toetuvad sotsialistid (sotsiaaldemokraadid ja esseerid), kes vabameelsete taotletud demokraatlikus vabariigis nägid üksnes vaheetappi

võimu haaramiseks ja sotsiaalsete utoopiate kehtestamiseks. Riigis, kus kolmveerand rahvast oli kirjaoskamatu, polnud osavatel propagandistidel raske hullutada vaeseid inimesi juttudega maa-pealsest paradiisist.

Eesti ajaloo uusimas historiograafias on korduvalt nenditud 1905. aasta revolutsiooni vähest uuritust Eestis.¹ Niisuguse hinnangu tuleb üldiselt nõus olla, sest puudub sündmuste tähtsusele vastav nüüdisaegne monograafia ja „punane aasta” ise pole uurijate noorematele põlvkondadele olnud kuigi atraktiivne.² Nimekiri selle epohhiloone sündmuse uurimist ja mõtestamist vajavatest külgedest on pikk, kusjuures ülevaatamist, vajadusel ka ümberhindamist ja korrastamist nõuab kogu senine narratiiv ja arutelukeskkond, faktograafiast mikrotasandil kuni kontseptuaalsete järelduste ja tõlgendusteni.

Esimesel iseseisvusajal nägid 1905. Aasta Seltsi juhttegelased ajaloo-professorid Hans Kruus ja Peeter Tarvel esimeses Vene revolutsioonis ettevalmistavat etappi teel Eesti riiklikule iseseisvusele.³ Seda lubas väita eestlaste poliitilise enesemääramise ja administratiivse autonoomia esmakordne nõudmine 1905. aastal. Nõukogulik interpretatsioon oli Vladimir Uljanov-Lenini sõnul tegemist 1917. aasta oktoobrirevolutsiooni ehk enamlaste võimuhaaramise peaprooviga, esimese rahvarevolutsiooniga imperialismiajastul,

¹ **K. Jaanson.** Mis juhtus 1905. a. 11. (24.) detsembri õhtul Voltas? – Tuna, 2005, nr 4, lk 51; **T. Rosenberg.** Sotsiaalsest, poliitilisest ja rahvuslikust aspektist Eestis 1905. aastal. – Paar sammukest, XXII. Koost. E.-H. Västriku, toim. M. Hiiemäe. (Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 2005.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2006, lk 43–44; **A. Andresen, E. Jansen, T. Karjahärm, M. Laar, M. Laur, L. Leppik, A. Must, T. Rosenberg, T. Tannberg, S. Vahtre.** Eesti ajalugu, V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Tegevtoim. T. Karjahärm ja T. Rosenberg. Peatoim. S. Vahtre. Tartu: Opetatud Eesti Selts, 2010, lk 344; **H. Tammela, O. Liivik.** Kas Eesti lähi-ajaloo on endiselt „valgeid laiike”? – Tuna, 2010, nr 4, lk 131.

² **K. Lust.** Talurahvaliikumine 1905. aasta revolutsioonis. Historiograafilisi märkmeid. – Velise Wabariik ja 1905. aasta sündmused Eestis – müüdid ja tegelikkus. 3. detsembril 2005. a Valgu klubis toimunud ajalookonverentsi materjalid. (Velise Kultuuri ja Hariduse Seltsi Toimetised, I.) Velise: Velise Kultuuri ja Hariduse Selts, 2006, lk 19; **K. Lust.** 1905. aasta revolutsiooni meeldetuletus. – Sirp, 6.1.2012.

³ **P. Treiberg, H. Kruus.** Üleskutse 1905. aasta puhul. – 1905. I. 1905. aasta üleskutse. II. 1905. ja 1906. aasta sündmuste loend. Tallinn: 1905. Aasta Seltsi väljaanne, 1930, lk 3–4.

mis oli kodanlik oma sotsiaalselt sisult, ent proletaarne võitlusvahendite ja tööliklassi juhtiva osa poolest. Tänapäeval ei tee objektiivsust taotlevad uurijad kergekäeliselt põhjanevaid poliitilisi järeldusi, kuid keegi ei sea kahtluse alla tõsiasja, et 1905. aasta oli pöördepunktiks Vene impeeriumi rahvaste ajaloos, sõltumata sellest, kuidas suhtutakse ühiskondlikku progressi. Ehkki veel tänaseni vaieldakse selle üle, kas detsembriülestõus (Moskvas, Balti kubermangudes jm) ning kodusõja, vägivalda ja terrori vallapäätmine oli kangelastegu, kuritöö või tragöödia.⁴ Moderniseerimise loogika, esimese Vene revolutsiooni poolikud lahendused ja võimu ebapiisav reformisuutlikkus on tinginud toonaste sündmuste hindamise hilisemate muutuste ja uute revolutsioonide perspektiivis, mis paiskasid Venemaa seninägematute vapustuste keerisesse.

Samas tuleb öelda, et uue teadmise loomine Eesti 1905. aasta revolutsiooni üksikutes aspektides (poliitiline ja ideeajalugu, talurahvaliikumine, kultuur ja haridus, baltisakslased, kohaajalugu, mnemoajalugu ja pärimus, historiograafia jms) on nüüdseks siiski tunduvalt edenenud; avastatud ja publitseeritud on olulisi dokumente, sh esimesel iseseisvusajal stipendiaatide kogutud ajaloolist traditsiooni Eesti Kirjandusmuuseumi e-väljaannetena. 2011. aastal ilmus kirjastuselt Ilmamaa Mihkel Aitsam juuniori (1877–1953) mahukas süstematiseeritud materjalikogu Toomas Hiio ulatuslike kommentaaridega.⁵ Ja ka tervikuna on Baltikumi hilise impeeriumi perioodi uurimine läinud kiiresti edasi nii Baltimaades endis kui ka välismaal.⁶ „Imperiaalne pööre“ (*imperial turn*) on paljurahvuselise ja paljukultuurilise Vene impeeriumi historiograafiasse toonud uusi tuuli, taotluse eemaldada kitsast administratiivsest ja etnilisest tsentrismist, teleoloogilistest skeemidest ja kategoorilistest

⁴ Первая революция в России. Взгляд через столетие. Отв. ред. А. П. Корелин, С. В. Тютюкин. Москва: Памятники исторической мысли, 2005, lk 382–392.

⁵ M. Aitsam. 1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis. Tartu: Ilmamaa, 2011. Vt T. Hiio. Kommentaarid; 1905. aasta revolutsioonist ja selle ajaloo uurimisest. (Samas, lk 371–422.) M. Aitsam kogus ja korrastas ajaloolist ainet 1905. aasta kohta ligi poole sajandi vältel (1906–1951).

⁶ Vt nt väljaandeid Россия и Балтия, Ab Imperio, Historia Rossica, Forschungen zur baltischen Geschichte, Schriften der Baltischen Historischen Kommission, Nordost-Archiv, Journal of Baltic Studies.

hinnangutest. Laiemalt on hakatud omaks võtma arusaama, et paljukultuurilistes heterogeensetes ühiskondades ei saa keerukaid ja omavahel põimunud ühiskondlikke protsesse seletada üksnes ühe osalise vaatevinklist.⁷

Olen oma uurimistöös hoidnud 1905. aastal silma peal aastakümneid, teinud hooti eeltööd teabe kogumise vallas ning tundnud sisemist vajadust ja kohustust selle teema juurde tagasi pöörduda, kuna olin 1975. aastal kiirkorras revolutsiooni juubeliks koostatud ja nõukogulikul kolme leeri skeemil rajaneva raamatukese autor.⁸ Üks aasta on ajaloo seisukohalt erakordselt lühike ajalõik, kuid tähenduselt moodustab see sündmuste poolest erakordselt rikas periood terve ajajärgu impeeriumi rahvaste ajaloos. Selle uurimise peamine raskus ongi tuhandete üksikepisoodide ja tegelaste sidumine üldistavaks ja usaldusväärseks narratiiviks, mis eeldab uurijate liikumist üksikult üldisele ning esmaallikate massiivi frontaalset (taas)läbitöötamist. Ühtlasi tuleb arvestada sellega, et kõik sündmused ei ole dokumenteeritud ja jäävad justkui eesriide taha ning ka teadaolevad kirjeldused nõuavad tugevat allikakriitilist meelt.

Käesolevas raamatus olen püüdnud lähemalt vaadelda sotsiaalse ja rahvusliku massiliikumise (Miroslav Hrochi skeemi järgi faas C) avaldusi maal Eesti valdades 1905. aasta revolutsiooni haripunktil. Massiliikumise mõiste defineerimine on tekitanud küsimusi niisuguse liikumise olemuslike tunnuste ja kriteeriumide kohta: keda lugeda massiks ehk kui palju peab olema osalisi, et saaksime üldse rääkida massiliikumisest.⁹ Üks arvamus opereerib niisugusel puhul „enamusega“, mida on samuti keeruline defineerida. Minu käsitus on massiliikumine niisugune liikumine, kus mingit ideo-

⁷ От редколлегии серии. – Западные окраины Российской империи. Научн. ред. М. Долбиллов, А. Миллер. (Historia Rossica. Окраины Российской империи.) Москва: Новое литературное обозрение, 2006, lk 5–10; B. Woodworth, T. Tannberg. „Imperiaalne pööre“ paljurahvuselise Vene impeeriumi ajaloo uurimisel. – Vene impeerium ja Baltikum: venestus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses, II. Koost. T. Tannberg, B. Woodworth. (Eesti Ajalooarhiivi Toimetised, 18.) Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2010, lk 5–15.

⁸ T. Karjahärm, R. Pullat. Eesti revolutsioonitules 1905–1907. Tallinn: Eesti Raamat, 1975.

⁹ K. Brüggemann. Imperiaalse pöörde Balti aspekt. – Sirp, 14.9.2012.

loogiat, ideed, parteid, ühendust või tegevust pooldab ja toetab tunduv osa elanikkonnast või sellest sotsiaalsest grupist, keda antud nähtus puudutab (näiteks streik töölisi). Arvestades minu uurimisobjekti detailsemat liigendust, ei taha ma liigselt politiseerida massiliikumise mõistet ega siduda seda järgalt ühe kindla ideoloogiaga, mis näeb masside mobiliseerimises üksnes eeldust ja vahendit oma ambitsioonide saavutamisel, sh võimuhaaramisel, nagu see on iseloomulik totalitaarsetele ideoloogiatele. Massiliikumise all mõistan ma mingi idee või tegevuse laialdast aktsepteeritust, populaarsust, päevakajalisust; ulatuslikku (ülemaalist või piirkondlikku) levikut; vastavust suurte gruppide (sotsiaalsed, rahvuslikud) elulistele püsihuvidele ja ootustele; aktsioonides osalejate suurt arvu ja toetajaskonda, mis võib olla sünnitatud massilisest rahulolematusest valitsejate poolt kehtestatud *status quo*'ga ühiskonnas. 1905. aasta kontekstis võib Eestis massiliikumise avaldusteks või vormideks lugeda tööstustöölise ja käsitöölise (üld)streike (sh poliitilisi) linnades; mõisatöölise streike maal (teadaolevalt u 100 mõisas); üliõpilaste rahutusi Tartus; rahvaüksõnne linnas ja maal, kus võeti vastu revolutsioonilised otsused; valitsusele märgukirjade koostamise ja esitamise kampaaniat; ebaseaduslikke vallaametnike, komiteede, ülemaaliste ja regionaalsete kongresside saadikute valimisi; talurahva ülestõusu ning mõisate ründamist linnatöölise ja maaelanike (ühend)salkade poolt. Revolutsioon oli massiliikumine selles mõttes, et fundamentaalseid muutusi pooldasid ja nende eest astusid avalikult välja suured inimhulgad. Ka võitlus radikaalsete reformide eest oli massiliikumise avaldus, kuivõrd reformidel oli väga palju pooldajaid ja need sulandusid sotsiaalseid muutusi taotleva liikumise üldisse voolu. Eespool loetletud massiliikumise avaldustega võisid kaasneda vägivald ja terroriaktid, mis Eestis kulmineerusid 1905. aasta detsembris vallandunud ülestõusus maal.

Minu huviväljas on esmajoones alternatiivse võimu loomise katsed, õigemini selle tekkimise mehhanism, revolutsioonilised komiteed ja vallaomavalitsuste ebaseaduslik tegevus, poliitilised erakonnad maal ja ülestõus Põhja-Eestis, millega kaasnes vägivald ja mõisnike vara massiline hävitamine. Eelkäijate eeskujul olen massiliikumist uurinud mikrotasandil seal, kus allikad seda on

võimaldanud.¹⁰ Üksikute episoodide (mis valdades tegelikult toimus) lähema uurimisega Carlo Ginzburgi eeskujul ja meetodit¹¹ kasutades loodan jõuda üldise ja tüüpilise defineerimise katseteni. Käesolevas raamatus ei sea ma sihiks anda terviklikku pilti 1905. aasta revolutsioonist Eestis. Minu eesmärk on saada rohkem teada sündmuste kohta maal, kasutades seni kõrvalejäänud võimalusi ning mõtestades toimunut rõhuasetusega ideedel ja inimeste käitumise motiividel.

Raamatu esimeses peatükis on vaatluse all isevalitsusele alternatiivse rahvavõimu institutsionaliseerimise katsed valdades esimese Vene revolutsiooni haripunktis, nn vabaduspäevadel novembris-detsembris 1905. Siin on kesksel kohal küsimus vallaametnike ja revolutsiooniliste komiteede ebaseaduslikest valimistest, komiteede paiknemisest, koosseisust, ülesannetest ja tegevusest, Eestis tegutsenud poliitiliste jõudude ja parteide (sotsiaaldemokraadid, liberaalid) suhtumisest demokraatlikku vabariiki ja rahvaomavalitsusse. Üksikute episoodide ja fragmentide tüpoloogilise koondamise abil püüan luua üldisemat pilti Eesti alal tekkinud uue võimu algetest ja nende tähendusest ühiskonnaelus, mida võrreldakse analoogiliste komiteedega Läti alal.

Teises peatükis jälgin Eestimaa kubermangu talurahva kongressi ettevalmistamist, selle päevakorra kujunemist ja valdade saadikute valimist. Siin on keskmes talurahva kongressi asemel toimunud Tallinna töölisvanemate ja valdade saadikute ühine koosolek „Volta“ vabriku keldris 11. detsembril 1905, sündmus, mida on peetud linnatööliste maalemineku, vägivaldse ülestõusu ja mõisate massilise põletamise alguseks Eestis.

Kolmandas peatükis vaatlen lähemalt linnatöölise ja talupoegade ülestõusu 1905. aasta detsembris, mis sarnaselt keskaegse *Jacquerie*'ga tõi kaasa kohaliku ülemkihi tuumiku – baltisaksa mõisnike – vara (peamiselt härrastemajad, viinavabrikud) massilise hävitamise Põhja-Eestis ja Pärnumaal. Püüan selgitada eesti poliiti-

¹⁰ Väljapaistvaks detailuuringuks on **V. Juhandi**. 1905. aasta revolutsioon Põhja-Eestis. Mustandkäsikiri, I–XI. Koost. 1932–1940. 1905. Aasta Selts. Eesti Ajalooarhiiv (EAA), 3654-1-48–58.

¹¹ **M. Tamm**. Kuidas kirjutatakse ajalugu? Intervjuuraamat. Tallinn: Varrak, 2007, lk 97–100.

liste jõudude suhtumist vägivalda, jälgida ülestõusnute tegevuse võimalikke motiive ja revolutsioonilise terrori tagajärgi.

Neljas peatükk on arvuline kokkuvõte mõisnikele 1905. aastal Eestis (Balti kubermangudes) tekitatud materiaalse kahju kohta, mis tugineb omaaegsele statistikale ja uurijate hilisematele nimekirjadele. See sisaldab kahjude arvelevõtmist, nende suuruse fikseerimist haldusüksuste (maakonnad, kihelkonnad) ja alaliikide (kinnisvara, vallasvara) kaupa ning kahjude hüvitamist mõisnike vastastikuste kindlustus- ja krediidiseltside, valitsuse ja rüütelkondade sooduslaenu abil.

Eespool nimetatud uurimisülesannete lahendamise eelduseks on (ulatusliku) allikmaterjali ja kirjanduse selekteerimise abil registreeritud faktograafia koondamine süstematiseeritud andmekogudesse, tuginedes Voldemar Juhandi (1906–1970), Mihkel Aitsam juuniori ja Aleksander Looringu (1910–1942)¹² poolt 20. sajandi esimesel poolel tehtule. Andmekogud puudutavad igat liiki ebaseaduslikke toiminguid valdades seoses omavalitsuste valimisega, revolutsiooniliste komiteede moodustamist, nende koosseisu, Tallinna kongressi saadikuid ja mõisapõletajaid, rahvakoosolekuid maal ja nende otsuseid, vägivallaakte, andmestikku mõisnikele tekitatud kahjude ja nende hüvitamise kohta, kohtuprotsesse ja süüdistatavaid. Niisugused andmekogud on kaugel täiuslikkusest ja ka kõige põhjalikum detailuurimine ei saa autentsete allikate ebapiisavuse tõttu anda täiesti täpseid ja ammendavaid vastuseid kõigile meid huvitavatele küsimustele. Kui uurijatel on rohkem või vähem teavet 1905. aasta sündmuste kohta umbes 150 Eesti vallas,¹³ siis mis toimus ülejäänud 200 vallas, mis jäid ametlikest dokumentidest, ajalehesõnumitest, hilisemast ajaloolisest traditsioonist, kirjapandud mälestustest ja muudest allikatest väljapoole?

Raamatu teises osas on avaldatud valik dokumente mitmetest arhiividest ja trükistest, mis on enamasti otseselt seotud raamatu süžeelise pealiiniga või aitavad mõista käsitletavate sündmuste laiemat tausta. Lugemise lihtsustamiseks ja vastavate tekstiosadega sidumiseks on dokumendid rühmitatud sisu järgi temaatilistesse

¹² Valdade vastused Aleksander Looringu ringkirjale 1939–1940 vt Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKM EKLA), 210-7:1, 7:2, 7:3, 7:4, 7:5, 7:6, 7:7, 7:8, 8:1, 8:2, 8:3, 8:4.

¹³ Kõige enam on allikates summaarselt teavet rahvakoosolekute kohta.

plokkidesse.¹⁴ Niisuguste alajaotuste piires on püütud järgida tavapärasest kronoloogilist printsiipi. Dokumentaalsete tekstide grupeerimine on mõneti tinglik, kuna sisu poolest võiks mingi konkreetne tekst kuuluda ka mõnda teise või isegi mitmesse alajaotusse. Publitseeritud dokumendid, nii nagu ka raamatu uurimuslik esimene osa, ei ürita anda süstemaatilist pilti kogu 1905. aasta revolutsioonist Eestis. Aktsent on „sündmustel maal, valdades, ja seda peamiselt talurahva massiliikumise erinevate avalduste piirides. Vabadusliikumise mitmekesisestest vormidest on fookuses uue alternatiivse võimu loomise katsed ja vägivalda ilmingud. Raamatusse on võetud ka rida üldise tähendusega dokumente: seadusandlikud aktid, poliitiliste erakondade eeskavad, juhtivate ajalehtede tüüpmärgukirjad, ülemaaliste ja regionaalsete foorumite otsused, mis puudutasid kogu ühiskonda.”¹⁵

¹⁴ Üldisema iseloomuga dokumentide plokid on „Vene riigi seadused”, „Erakonnad”, „Kollektiivmärgukirjad”, „Ülemaalsed ja regionaalsed foorumid”. Esimese peatükiga on seotud „Ebaseaduslikud valimised, rahvakoosolekud ja komiteed”, teise peatükiga „Eestimaa talurahva kongress ja „Volta” koosolek”, kolmanda peatükiga „Mõisate põletamine” ja neljanda peatükiga „Mõisnike kahjud ja nende hüvitamine”.

¹⁵ Suuremad teemakohased dokumentide ja materjalide publikatsioonid ilmusid seoses 1905. aasta revolutsiooni 50. aastapäeva tähistamisega NSV Liidus: Революция 1905–1907 гг. в Эстонии. Сборник документов и материалов. Сост. В. А. Бойков, В. Г. Гуссарова, Э. Г. Кауп, Ю. Ю. Кахк, Г. Ф. Лукин, З. И. Мазалевская, М. И. Музыкантова. Отв. ред. Г. И. Мосберг. Таллин: Академия наук Эстонской ССР, Институт истории. Архивный отдел и Центральный государственный исторический архив Эстонской ССР, 1955. Selle raamatu internetiversioon on Революционный мятеж в Эстляндской и Лифляндской губерниях 1905–1907 гг., 1–5. – Белая гвардия. <http://www.riuo.kiev.ua/index.html> (22.4.2013); Революция 1905–1907 гг. в Латвии. Документы и материалы. 50 лет. 1905–1955. Отв. ред. Я. П. Крастынь. Рига: Латвийское Государственное издательство, 1956; Документы по истории революционного движения сельских рабочих и крестьян в Прибалтике в период первой русской революции 1905–1907 годах. Сост. В. А. Петров, Ф. С. Назаров. Под ред. Я. П. Крастынь. Отв. ред. А. А. Новосельский. (Материалы по истории СССР, 4.) Москва-Ленинград: Академия наук СССР, Институт истории, Главное архивное управление, Центральный государственный архив Военно-Морского Флота СССР, 1957. Vt ka Venestamine Eestis 1880–1917. Dokumente ja materjale. Koost., tõlk. ja komment. T. Karjahärm. Tallinn: [Riiklik Eksamikeskus], 1997; Имперская политика России в Прибалтике в начале XX века. Сборник документов и материалов. Сост. Т. Карьяярм. Тарту: Национальный архив Эстонии, Институт истории (Таллинн), 2000. Trükitud mälestusi vt 1905. a. revolutsiooni päevilt. Mälestiste kogu. Tallinn: Rahva Sõna, 1931;

Suurem osa dokumente ja materjale tuuakse teaduslikku käibesse esmakordselt.

Kuna raamat on mõeldud akadeemilise väljaandena, siis on omaaegseid tekste kohandatud tänapäeva ortograafiareeglitele minimaalselt. Suure ja väikese algustähe kasutust pole muudetud, näiteks *Eesti keel* (mitte *eesti keel*). Võõrsõnade kirjpilt on jäetud puutumata, näiteks *sotsialdemokratline* (mitte *sotsiaaldemokraatlik*). Täht w on üldiselt asendatud v-ga, isikunimeses valikuliselt. Kuigi see mõjub arhailiselt, on alles jäetud eesti omasõnade kirjaviisi (*lugesivad, algasivad, kaitsejad*). Koha- ja isikunimede kujusid on vajadusel ja võimalusel täpsustatud muude allikate, leksikonide ja teaduskirjanduse põhjal. Saksa- ja venekeelsete kohanimed eestindused on antud tänapäevasel kujul. Varempublitseeritud tekste pole üldjuhul redigeeritud. Et algtekstid ja nende hilisemad töötused, sh tõlked pärinevad eri aegadest, siis on teatud keeleline ebahühtlus paratamatu. Enamik dokumente avaldatakse tervikuna, üksikud väljajätted on märgitud katkestusjoontega nurksulgudes [---]. Nurksulgudes on vajadusel lisatud ka teksti mõistmist hõlbus-tavad sõnad. Dokumendid esitatakse ilma sissejuhatavate märkuste ja annotatsioonideta, nende sisu ei kommenteerita.

Tahaksin tänada kõiki uurimistöole kaasaaitajaid, finantseeri-ajaid, arhiivi- ja raamatukogutöötajaid, kirjastajaid ja retsensente, mulle head nõu andnud ametikaaslasi, kelle töödest ammutasin ideid ja inspiratsiooni.

Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis, I. Toim. H. Kruus. (1905. Aasta Seltsi toimetised, II:1.) Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1932.